

Scholen en kloosters: opkomst en neergang

Binnenstad zonder onderwijs

Theo Hoogbergen

Precies honderd jaar geleden op jaar en maand af nauwkeurig, publiceert de 'Katholieke Illustratie' een fraai redactioneel artikel over de Mariënborg: 'een bloeiende Vrouwen-Congregatie en haar nieuw moederhuis', luidt de uitnodigende kop. Het artikel van juni 1899 schetst 'in sobere trekken het ontstaan, de ontwikkeling en den bloei dezer Congregatie, die zich voor het onderwijs der vrouwelijke jeugd in ons vaderland zeer groote verdiensten heeft verworven'. Op dit moment zijn alle scholen voor voortgezet onderwijs uit de binnenstad verdwenen. Binnenkort valt ook de laatste basisschool ten prooi aan de slopershamer.

Kolossale kloosterstichtingen

Sommige buurten in steden en dorpen lijken de tand des tijds moeiteloos te doorstaan. Ze blijven vrijwel ongewijzigd en zetten hun oude leven ogenschijnlijk ongestoord voort. Gebouwen en hun onderlinge positionering markeren zo'n stek en geven die eeuwigheidswaarde. Zo ben ik op het Piazza del Campo in Siena altijd benieuwd of de middeleeuwse magistraat daar nog zetelt. Hij kan ieder moment plechtig in de heerlijke loggia verschijnen. Ook Milaan kent een dergelijke ambiance bij de Chiesa San Marco. De buurt schijnt nauwelijks veranderd sinds de dagen dat Giuseppe Verdi in zijn hotelkamer sterven is en zorgzame inwoners stro in de straten leggen om de oude maestro niet te storen met het geratel van karrenwielen. Die wentelen overigens niet meer op de Sint Janssingel. Maar het aanzien daar is in honderd jaar toch ook ternauwernood veranderd. De gevel van het magistrale klooster maakt, zeker nu het patina van stof door een recente reiniging is verwijderd, nog dezelfde imponerende indruk. Over grootschaligheid en triumfalisme gesproken! De aansluitende, veel bescheidener gebouwen van de Van Lanschotstichting staan er dan al enkele jaren. We zien ze op de foto van de Katholieke Illustratie uit 1899. Latere uitbreidingen van de Mariënborg in zuidwaartse richting ontbreken nog. De Dommel stroomt hier sinds de negentiende eeuw in een nieuwe bedding. Sedert kort bewonen Bossche notabelen de kersverse

Stationsweg. Bewust benemen de pas gepote treurwilgen het zicht op de stad. Die stinkt te veel en de achterbuurten van Pijp en Uilenburg schurken bijna tegen de stadswallen aan. Je kunt je daar maar beter van afkeren. Want wat niet ziet, bestendigt de rust van het geweten.

De Mariënborg

In juni 1899 telt de Congregatie van *De zusters van Jezus, Maria en Jozef (JMJ)* 58 huizen met ongeveer 1200 religieuzen. Het gezelschap van de zusters is overigens al in 1841 in de binnenstad gevestigd. Eerder zijn ze uit Amersfoort in Engelen, toen nog een zelfstandige gemeente, neergestreken. Daar stichten zij het eerste moederhuis, dat er nu nog staat. In 1868 nemen klooster en school in de Postelstraat die verheven status over. De moeder-overste van dat moment, zuster Adrienne (Pijpers) bezit de ondernemingszin van een ware pionier. Door haar vooruitziende blik verwerft de congregatie in korte tijd alle terreinen tussen Postelstraat en Sint Janssingel. Op diezelfde plaats heeft van 1423 tot 1676 al een klooster met de naam *Mariënborg* gestaan. De Amsterdammer J.H. Groenendaal - een architect uit de school van P.H. Cuypers - kan in 1897 met de bouw van het neogotische klooster beginnen. In omvang is het geschikt om er de hele administratie onder te brengen, maar ook hoofdbestuur, noviciaat, de pas gestichte kweekschool (nu: pedagogische academie), internaat,

Klooster Mariënborg aan het einde van de negentiende eeuw. (Foto: Stadsarchief)

lagere school en ULO. (ULO en MULO - uitgebreid en meer uitgebreid lager onderwijs - : drie- of vierjarige opleidingen bij wet van 1857 geregeld, sinds 1968: MAVO, middelbaar algemeen voortgezet onderwijs).

Daarmee is die zegenrijke en emancipatorische *trias didactica* overtuigend en uitbundig gelokaliseerd: meisjes volgen allemaal lager onderwijs, sommigen de ULO en uitverkorenen bovendien de kweekschool. De opleiding tot onderwijzer(es) geldt heel lang, naar analogie, als de 'openbare en bijzondere universiteit van de kleine luyden'. Het hart van het nieuwe klooster is uiteraard de kapel: nog altijd een majestueuze ruimte van 30 bij 13 meter, 15 meter hoog met stenen gewelven, een balustrade, gepolijste granieten kolommen en gebrandschilderde ramen uit het atelier van de firma Nicolas te Roermond. Het interieur van de kapel heeft in de jaren zestig een grondige - de polychromie is toen overgeschilderd! - 'opknapbeurt' ondergaan. De toren telt 59 meter. De buitengevel toont onmiskenbaar de getallensymboliek van de neogotiek: drie(!) vooruitspringende gedeelten, tweemaal zeven(!) ramen en drie(!) verdiepingen. Macht en religieuze inspiratie blijken al eeuwen door onafscheidelijke gezellinnen.

Naast de belangrijke functie voor het onderwijs aan meisjes speelt *de Mariënborg* een rol van betekenis bij tal van maatschappelijke ontwikkelingen: in 1913 is dr. H.W.E. Moller er met zijn Katholieke Leergangen begonnen. Hij moet die cursussen na enkele jaren wel verplaatsen, omdat de gemeente Tilburg zijn aanvraag voor subsidie royaler honoreert. In de jaren vijftig is het klooster de 'geheime' plaats, conspiratoir afgedekt, waar de paterjezuïet A. Tromp op last van Rome, Nijmeegse hoogleraren en anderen op hun orthodoxie onderzoekt. En een decennium later beleggen spraakmakende psychiaters als H.C. Rümke en A. Trimbos daar belangrijke vergaderin-

gen over de geestelijke volksgezondheid. In de jaren tachtig komen de dekens van het Bossche bisdom er informeel samen. Ze bepleiten voortzetting van het vernieuwingsproces in de katholieke Kerk en de mogelijkheid van een loyale oppositie. Het resultaat van hun gesprekken leggen zij vast in een brochure: 'Getuigen van de Geest die in ons leeft' (1983), prompt daarop gevolgd door het antwoord van bisschop Gijsen van Roermond: 'Onderzoekt de geesten of zij wel van God komen'. Uit die samenkomsten is de nog steeds actieve 'Mariënborggroep' ontstaan.

Zusters van de Choorstraat

Ouder en vooral ook 'Bosscher' is de Congregatie van de *Dochters van Maria en Jozef*, in de volksmond: 'Zusters van de Choorstraat'. Ze wonen sinds hun stichting in 1820 nog op dezelfde plaats. Recente studies hebben aangetoond, dat juist vrouwen en niet priesters in de stichting, de pioniersfase en de bloei van nieuwe actieve negentiende-eeuwse religieuze gezelschappen het belangrijkste aandeel leveren. Petronella Coppens is zo'n potige Bossche dame, die de zorg voor 'verlaten' jongens en meisjes op zich neemt en ze 'bestedt' bij een aantal middenstandsgezinnen in de stad. Zelf houdt ze wekelijks een oogje in het zeil, zorgt voor de financiering, regelt tal van kwesties en organiseert naaigroepen voor het maken van kleding voor het jonge volk. Deze 'verlaten' kinderen kunnen immers niet terecht in het Rooms-Katholiek Weeshuis. Als 'verlaten kinderen' sleepten zij een rampzalig bestaan voort en liepen zelfs gevaar door protestantsch geld en verzorging van het geloof afvallig te worden.' Daarin moet dus in een eigen thuishaven acuut worden voorzien! Pas later ontstaat daaruit een religieuze groepering, die aanvankelijk in gewone burgerkledij opereert.

Het moederhuis van JMJ in Engelen langs de woelige Dieze, zoals afgebeeld op een folder ca. 1850. (Foto: Stadsarchief)

De verzorging van ouden van dagen en chronisch zieken lijkt voorlopig hun eerste taak. *Het Zedelijk Lichaam* - de nieuwe associatie van juffrouwen zal immers niets tegen wet of openbare zeden ondernemen - 'In Omnibus Charitas', is officieel geboren. Onderwijs komt nog niet binnen hun vizier. Toevallig wijzigt zich de doelstelling van het kleine gezelschap. Pastoor A. van den Heuvel te Veghel verzoekt in 1838 enkele zusters in zijn dorp een meisjesschool op te richten. Die onderneming gaat succesvol van start. Totdat zijn opvolger, B.J. van Miert, met deze zusters in een eigen congregatie en hem als directeur aan de haal wil. Dat schiet het Bossche bestuur van de zusters in het verkeerde keelgat. Het trekt de vooruitgeschoven Veghelse post schielijk terug. Maar het idee is wel aanvaard om zich vooral met onderwijs bezig te houden. Dat wordt zelfs hoofdtaak.

Wanneer sommigen enkele jaren later de zorg voor jongens (boven de acht jaar) als een mogelijke belemmering beschouwen voor een maagdelijke levensstaat, richt alle energie zich op onderwijs voor meisjes, dichtbij en liefst in huis, later ook geconcretiseerd in de parochieschool aan de Torenstraat rond 1840. In de Choorstraat volgt later de ene uitbreiding na de andere: lagere school, **ULO-school**, **internaat**, **kweekschool Concordia**. Die naam is

ontleend aan de sociëteit van Jacobus Heeren, gevestigd in een onlangs gerestaureerd pand in de Boerenmouw, bestemd 'voor jongelingen van den gegoeden stand, toen hij zag, hoe deze hunne ontspanning dikwijls zochten op voor de zeden gevaarvolle plaatsen'. De zusters kopen belendende percelen spoorwegs aan. Ze gaan letterlijk de hoek om en verwerven onverdroten alle panden aan de westzijde van de Papenhulst tot aan de Binnendieze. De families Bergmann, Krijbolder, Van Zinnicq Bergmann, Van Winkel, Van Leeuwen en andere zien hun eigendommen in handen van arme kloosterlingen overgaan. De ironie van het lot wil wel, dat één van de jongens, Driek van der Mark, nog binnen het oude regiem aan hun zorgen toevertrouwd en toen ook een vak geleerd op de gemeentelijke ambachtsschool, later een bekwaam schrijnwerker, tekeningen voor de nieuwe kapel ontwerpt, het kerkelijk meubilair timmert, de bestaande fraaie orgelkast kunstzinnig uitbreidt en zelfs enkele houten beelden snijdt!

De schoolgebouwen uit 1910-1911 zijn ontworpen door de architect W.Th. van Aalst, die eveneens de klooster vleugel Choorstraat 7 en de kloosterkapel in 1910 heeft gebouwd. Ook deze scholen tonen qua geveldetaillering nog neogotische kenmerken: daklijst met boogfries en

driepasornamenten, vensters met geprofileerde bakstenen omlijstingen en aan de achterzijde torenachtige uitbouwen met spits. Daarin zijn de trappenhuisen opgenomen. Op dit moment is in de Papenhulst een moderner gedeelte gesloopt en vervangen door nieuwbouw met appartementen voor bejaarde zusters.

Zusters van Liefde uit Tilburg

Wanneer in 1844 de pastoor van de Sint-Jacobparochie niet tijdig voor een geschikt lokaal kan zorgen, gaat daar een eerste onderwijsinrichting aan de neus van de Bos-

sche Zusters van de Choorstraat voorbij. Later zal Johannes Zwijsen, intussen bisschop van 's-Hertogenbosch, zijn eigen *Zusters (van Liefde van de Oude Dijk)* naar onze stad dirigeren. Die vestigen zich pal tegenover de Sint-Jacobskerk. Ze bouwen daar een eigen indrukwekkend onderwijsdomein op, tot voor kort reikend tot de Zuid-Willemsvaart. Het zou niet helemaal correct zijn om het monopolie van onderwijs aan meisjes in de tweede helft van de negentiende eeuw uitsluitend voor deze drie zustercongregaties te reserveren. Er is immers nog een kleine protestants-christelijke school en een school van de

Maatschappij tot Nut van het Algemeen. Maar die zijn voorlopig weinig succesvol. Een zwaar stempel drukken de drie wel op alle onderwijs aan meisjes en dat zal, met behulp van nog weer andere, latere zustercongregaties, duren tot na de Tweede Wereldoorlog. In het begin zijn het vooral de bewaarscholen, die zorg vragen. Er heerst een voortdurend tekort aan bevoegde krachten. Bij het ontbreken van enigerlei vorm van subsidiëring laat het de staat onverschillig, wanneer goedwillende zusters zich als een soort van toezichthouders ontpoppen. De naam 'bewaarschool' - 80 kinderen en één zuster! - is veelzeggend. Later betreden zij wat wij lagere scholen zouden noemen om onderwijs te geven in 'vrouwelijke handwerken, bidden, christelijke leering en welgemanierdheid'. Tegen het einde van de vorige eeuw verschijnen er kwekelingen, die onder supervisie van een gediplomeerde zuster onderwijs geven. Intussen houden duizenden zusters zich met onderwijs bezig.

Fraters van Tilburg

Met zo'n overmacht aan getal, toewijding en inzet valt nauwelijks te concurreren. Maar katholiek onderwijs aan jongens blijft voorbehouden aan de *Fraters van Tilburg*, de tweede stichting van Zwijsen uit 1844. Ze strijken pas in 1862 in Den Bosch neer, maar het gewicht van hun invloed en bemensing steekt die van Tilburg later naar de kroon. Feitelijk stichten zij de eerste katholieke lagere school van de stad in de Torenstraat, de eerste ook in een reeks die openbare lagere jongensscholen successievelijk zal terugdringen. Het klooster daar (momenteel restaurant Falstaff) is het prille begin. De fraters verhuizen later (1924) naar de Papenhulst in

In de kapel van de Zusters van de Choorstraat, ca. 1952. (Foto: Stadsarchief)

De Fraters van Tilburg gaven onderwijs in de Sint Josephstraat, een foto van rond de eeuwwisseling. (Foto: Stadsarchief)

een fraai en stijlvol gebouw van architect J. Duynstee. Het is de tijd van de Amsterdamse School. Vandaar waaien zij lopend en fietsend over de hele stad uit. Hun onderwijsresultaten op de eerste normaalschool (voorlooper van de kweekschool) zijn echter dubieus en omstreken. Zij raken bovendien zijdelings verwickeld in een ernstige gemeentelijke controverse om een verloren gevecht voor behoud van de openbare kweekschool. Maar vlak vóór de eeuwwende, als uitkomst van dat conflict, trekken zij hun nieuwe onderwijsmastodont op in de Sint Josephstraat: lagere school,ULO-school, kweekschool (met internaat en een eigen kapel) en handelsavondschool. Delen van dat omvangrijke complex zijn gesloopt. De kapel is verdwenen en grote stukken zijn ingeruild voor niet al te fraaie appartementen en kantoren.

Lege klooster-scholencomplexen

Vrijwel tegelijkertijd komen nu drie voormalige scholencomplexen leeg te staan: de Mariënborg, de Choorstraat en de Sint Josephstraat. Hoewel de meeste congregaties niet te koop lopen met cijfers over de neergang van hun kloosters is op dit moment geen enkele zuster, broeder, frater of priester meer in het onderwijs werkzaam. Je hoeft waarachtig geen rekenmeester te zijn om het de-

finitieve einde van deze kloosters aan de nabije horizon te zien opdoemen. De leegstand van kloosterscholen is een proces, dat al jaren geleden is begonnen en onverminderd voortduurt. Voor de gebouwen aan de Sint Josephstraat heeft het gemeentebestuur een nieuwe bestemming gevonden: een kunstencuster. De gevel blijft staan. Daar achter vindt een aantal culturele instellingen straks een nieuwe behuizing. Plannen zijn in voorbereiding.

De gebouwen aan de Choorstraat richten speculanten in voor nieuwe bestemmingen: burgerwoningen en een openbare functie. De kapel daar blijft de komende tien jaar voor de eredienst (van de zusters) bewaard. Die ontwikkelingen behouden waarschijnlijk 'de historische vorm en functie, die de sfeer van rust en ingetogenheid oproepen', zo lees ik in een gemeentelijke missive. Sommige delen aan de achterzijde van klooster/school worden gesloopt. De overblijvende bebouwing kan na herinrichting dienst doen als woningen en appartementen. Aan de binnenruimte is een openbare functie als wandelroute toebedeeld, te ontsluiten via Papenhulst, Choorstraat en Parade.

Ook de Mariënborg, nu nog gedeeltelijk door zusters bewoond, verandert met behoud van de beschermde voor-

gevel en na sloop van het laatste gedeelte in de Berewoutstraat. Ook in dat klooster verrijzen allerlei typen woningen. Uitsluitend de gevels van de drie kloostercomplexen herinneren straks nog aan een roemrijk verleden van schoolvestigingen, aan de honderden zusters, fraters en leken die er lesgaven en aan de leerlingen die hun opleiding volgden.

Geen scholen, wel horeca

Wie de bestemmingswijziging van grote gebouwen in de oude binnenstad kritisch volgt, komt tot een verbijsterende constatering: alle scholen voor voortgezet onderwijs, sinds jaar en dag gevestigd binnen de benauwde veste van de oude wallen, zijn verdreven. Hun huisvesting is met liefde, veel opoffering en vaak met gevoel voor stijl en sfeer soms meer dan een eeuw geleden opgetrokken, maar docenten en leerlingen vinden er geen plaats meer. Het aantal verdwenen instellingen valt niet op de vingers van twee handen te tellen. Scholen genieten blijkbaar nauwelijks prioriteit. Daarmee is ook de reguliere huisvesting van onderwijs en een dagelijks onderkomen voor kinderen in de loop van de tijd uit de oude binnenstad volkomen weggevaagd. En dat gebeurt terwijl niemand een waarschuwende vinger opheft tegen zoveel onevenwichtige verdeling van gebouwen. Erger: de binnenstad telt geen enkele school voor voortgezet onderwijs meer en straks na sloop van de basisschool aan de Keizerstraat ook niet één inrichting voor primair onderwijs.

Een van de ongelukkigste beslissingen uit de afgelopen jaren is ongetwijfeld de vestiging van het *stedelijk gymnasium* aan de Kooikersweg. Die alleroudste onderwijsinstelling van de stad, voortzetting van de roemruchte Latijnse school, had natuurlijk nergens beter ondergebracht kunnen blijven dan in haar oorspronkelijke gebouw aan het Nachtegaalslaantje. De sobere neoclassicistische vormgeving van stadsarchitect J.H. Nabbe uit 1880 zou buitengewoon fraai te combineren zijn geweest met het gebouw van de voormalige Rijks H.B.S. aan de Hekellaan. Dat gebouw uit 1905 manifesteert zich nog steeds als een opvallend voorbeeld van de zogenoemde chaletstijl. Hoe verformfaaid het gebouw nu ook verschijnt, het bijzondere kenmerk van de uitkragende houten topgevel, voorzien van fraai beeldhouwwerk valt, zij het ook met moeite, nog te herkennen. De manege zou zelfs bij een nieuwe aanpassing allerm minst in de weg hebben gestaan. Door beide schoolgebouwen op de originele locatie te verenigen en te bestemmen voor een modern soort gymnasiaal onderwijs had dit op geen historischer plaats kunnen prijken. Nu is iedereen gedwongen dagelijks tegen een locatie aan te kijken die een toonbeeld is van stelselmatige verwaarlozing en gebrek aan historisch besef. Wie benauwd is om twee historische gebouwen tot een moderne onderwijsvestiging te transformeren, heeft *zijn ogen in Nederland nooit goed de kost gegeven*.

Neergang kloosters

Tussen 1800 en 1850 ontstaan in Nederland maar liefst negentien actieve vrouwencongregaties. Rond 1945 bereiken al die gezelschappen hun hoogste aantal leden. In dat jaar beginnen de aanmeldingen echter af te nemen. Intussen schrijdt de veroudering voort. Op het eind van de jaren zestig zijn ook uittredingen niet meer ongewoon. Die bereiken een dieptepunt tijdens de discussie rond 1970 over de religieuze kledij: pij, habijt, korter of langer, een moderner snit of een (kloosterlijke?) jurk. Ook de psychologische drempel blijkt dan geslecht. De Zusters van Liefde in Tilburg, de allergrootste congregatie in Nederland, telt in 1946 (een hoogtepunt) 4155 leden; in 1964 nog altijd 3505. In 1989 is het ledental gehalveerd tot 1761. Bij minimaal 50 overlijdens per jaar is de congregatie in twintig jaar geheel uitgestorven. Ruim tien jaar daarvan zijn nu voorbij.

Financiering onderwijs

Het onderwijs is vanaf 1806 geheel door de staat gefinancierd. Het is openbaar en voor iedereen toegankelijk. Bekostiging van het bijzonder onderwijs (protestants-christelijk, katholiek, joods, islamitisch, algemeen bijzonder) wordt in beginsel erkend in 1889 en gaandeweg mondjesmaat ook toegepast. In 1920 volgt de financiële gelijkstelling van bijzondere lagere, ULO- en kweekscholen.

Trouwens in onze stad is een kazerne, opgetrokken in de stijl van de Delftse School, geïnspireerd op de ambachtelijke traditionele baksteenarchitectuur, heel visionair omgetoverd tot de hypermoderne onderwijsinrichting van het Koning Willem I College aan de Vlijmenseweg. Mensen die eenmaal een verkeerde beslissing nemen, kunnen soms op hun schreden terugkeren. Wat had er immers meer voor de hand gelegen om het stedelijk gymnasium later weer in de binnenstad te situeren en een plaats te geven, bijvoorbeeld in de Mariënborg? Is dat gemakkelijk? Zeker niet. Maar het blijft een uitdaging leeg rakende gebouwen in de binnenstad soms opnieuw te bestemmen voor hun oude doelstelling. Drie monumentale kerken, waarvan er twee ondermaats

worden bezocht, drie kapellen voor intern gebruik, blijven terecht gehandhaafd. Het zijn gebouwen die wekelijks op schaarse uren weinig mensen herbergen. Scholen die iedere dag vele uren honderden leerlingen onderdak bezorgen, tellen blijkbaar niet meer mee. Bijna tweehonderd horecavestigingen verrijzen moeiteloos in een te kleine binnenstad en zonder dat iemand er blijkbaar zicht op heeft. En op diezelfde achteloze manier kunnen leerlingen in de binnenstad niet meer naar school en zijn intussen alle onderwijsvoorzieningen uit het straatbeeld geschrapt.

Welke scholen voor voortgezet onderwijs zijn gaandeweg verdwenen? Ik noemde al het stedelijk gymnasium, verhuisd naar de Kooikersweg en de Rijks H.B.S. (thans Frederik Hendrikcollege) eveneens naar die plaats. Het Sint-Janslyceum (aan de Sint Josephstraat) en het aanpalende Sint-Marialyceum aan de Hinthamerstraat, nemen hun intrek in de late jaren vijftig in een fraai complex van de Bossche School (architect Nico van der Laan en anderen) aan het Sweelinckplein met een latere afsplitsing van het Jeroen Boschcollege naar de Rompert. Drie kweekscholen uit de binnenstad fuseren tot een pedagogische academie en vestigen zich eveneens in een nieuw pand aan de Rompert. Ook vijfULO-scholen, al of niet opgenomen in scholengemeenschappen, keren de binnenstad hooghartig de rug toe. Ze doen dat trouw met veel voormalige scholen voor lager beroepsonderwijs. Ik besef heel goed, dat er ingrijpende wijzigingen zijn opgetreden in het reguliere bestand van scholen. Er zijn andere verhoudingen gegroeid. Massale leerlingenaantallen vragen om aangepaste gebouwen. Ik weet ook, dat bijzondere schoolbesturen uiteindelijk baas in eigen school zijn, maar de wettelijke bemoeienis van gemeenten met schoolgebouwen en hun informele invloed zijn natuurlijk bijna doorslaggevend bij een keuze voor een geschikte locatie. Maar het kan toch nooit overdacht beleid zijn om alle enorme schoolcomplexen in de binnenstad, getekend door een onderwijshistorie van meer dan een eeuw en van onschatbare betekenis voor de emancipatie van duizenden kinderen, opzichtig te passeren zonder de unieke kansen van een interne renovatie en een nieuwe bestemming grondig te overwegen.

Nu moet de Bossche binnenstad het zonder één school voor voortgezet en binnenkort ook basisonderwijs stellen. Dat is een opzettelijke verschrompeling van essentiële functies in een stad en een moedwillige bevordering van een onevenwichtige en eenzijdige functiestructuur. Hoewel dit proces overall in de steden heeft plaatsgevonden, is de wel heel rigoureuze verdrijving van alle Bossche scholen uit de binnenstad zonder weerga in Nederland.

Literatuur

Bijna alle ordes en congregaties van zusters, broeders, fraters en priesters hebben van tijd tot tijd hun historie geheel of gedeeltelijk vastgelegd in soms heel curieuze gedenkboeken, die naar het oordeel van Dr. A.J.M. Alkemade, zelf religieus, de toets der wetenschappelijke kritiek niet kunnen doorstaan. Wel bevatten ze veel feiten. Zelf heeft Alkemade met haar spraakmakende dissertatie in 1966 niet alleen een begin gemaakt met een wetenschappelijke bestudering, maar ook fors afgerekend met de onjuiste opvatting dat zusters voortdurend aan de leiband van priesters zouden hebben gelopen. Zij ziet het ontstaan van maar liefst negentien vrouwencongregaties in de eerste helft van de negentiende eeuw in Nederland als een fase in een proces van vrouwenemancipatie. Niet voor niets geeft zij haar proefschrift als titel mee: *Vrouwen XIX*, met een duidelijke verwijzing naar 'de Heeren XVII', stichters van de 'Vereenigde Oost-Indische Compagnie' in 1602.

Een jaar later, in 1967, verschijnt de dissertatie van A.M. Lauret, *Per Imperatief Mandaat*, die handelt over de geschiedenis van onderwijs en opvoeding in Nederland, in het bijzonder door de Tilburgse Zusters van Liefde. Heel recent, in 1995, verscheen een wetenschappelijke en fraaie studie van José Eijt, *Religieuze vrouwen: bruid, moeder, zuster, Geschiedenis van twee Nederlandse zustercongregaties, 1820-1940: de Bossche zusters van de Choorstraat en de Maastrichtse zusters Onder de Bogen*. Deze omvangrijke studie is voortgekomen 'uit fascinatie voor de verborgen wereld van vrouwen die wij zusters noemen'. Een jaar eerder wijdde Joos P.A. van Vugt een studie, onder de titel: *Broeders in de katholieke beweging*, aan de werkzaamheden van vijf onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970: de Broeders van Oudenbosch, de Broeders van Maastricht, de Fraters van Tilburg, De Broeders van Huijbergen en de Fraters van Utrecht. Het boek van zuster Seraphine Gommers over de congregatie der Zusters van de Mariënborg uit 1957 en het anonieme gedenkboek *Congregatie der Zusters van Liefde, Dochters van Maria en Jozef 1820-1920*, vallen zeker onder de reeks interessante, maar niet erg waardevolle gedenkboeken. De Zusters van de Mariënborg, maar ook de Zusters van Schijndel, van Veghel en andere, missen dus nog een wetenschappelijk verantwoorde historiografie. Zuster Alix van de Molengraaf heeft op bescheiden wijze in haar *Drie begijnen zijn begonnen. Geschiedenis van tienduizend Zusters van Liefde* (van Tilburg) uit 1992, een heel lezenswaardig boek geschreven met veel verrassende feiten en een brede achtergrondschildering.